

Ana Gavran Miloš

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Omladinska 14, HR-51000 Rijeka
anag@ffri.hr

Istinitost Epikurovih opažaja

Sažetak

Prema Epikurovoj epistemologiji svi su opažaji istiniti. Ta teza podrazumijeva da naša osjetila nikada ne griješe, te da nam opažaji uvijek daju točne izvještaje o vanjskom svijetu. Iako se na prvi pogled čini vrlo neuvjerljivom, detaljnija analiza Epikurovih tekstova pokazuje da je ona potkrijepljena zanimljivim argumentima. Pokazuje se da je jasna motivacija Epikura za obranu te teze leži u prihvatanju radikalnog empirizma i težnji da izbjegne skeptičke opasnosti u koje je zapao Demokrit. Nadalje, opravdanje te teze leži u Epikurovu objašnjenju samog opažajnog procesa, tj. u fizikalnom objašnjenju mehanizma opažanja, koje se uklapa u atomističku sliku svijeta. Opažajni proces pokazuje da su opažaji sirovi podaci koji ne mogu biti lažni, budući da su samo puke reakcije osjetilnog organa na vanjske podražaje, te kao takvi ne mogu biti neistiniti.

Ključne riječi

Epikur, epistemologija, istina, opažaj, opažajni proces, opažajne pogreške, istinitost opažaja

I.

Osnovu epikurovske epistemologije predstavlja radikalna empiristička ideja da opažanje osigurava mogućnost istinite i objektivne spoznaje vanjskog svijeta i znanja o svijetu. Epikur polazi od toga da produkti opažajnog procesa – opažaji, zamjedbe ili utisci – predstavljaju pouzdan i neupitan temelj znanja o vanjskom svijetu, te im stoga pripisuje jednaku epistemološku vrijednost i tvrdi da su svi opažaji istiniti.

Epikurova teza o istinitosti svih opažaja čini se izuzetno kontroverznom, ne-intuitivnom i neodrživom, budući da pouzdanost opažanja i opažajnih iskaza o vanjskom svijetu možemo lako dovesti u pitanje tako da navedemo niz optičkih pogrešaka i iluzija (štap u vodi, toranj u daljini). Svi ti primjeri ukazuju na to da opažanje i nije tako pouzdan proces, te se stoga čini da on i ne može biti osnovom objektivne i istinite spoznaje predmeta u vanjskom svijetu. Epikur se tako suočava s ozbiljnim problemima. Naime, postavljaju se dva pitanja: prvo, kako je uopće moguće tvrditi da su svi opažaji istiniti, kada nam primjeri svjedoče protiv te tvrdnje? I drugo, kako opažanje može omogućiti pouzdanu spoznaju o vanjskim predmetima, ako postoje slučajevi opažajnih pogrešaka u kojima osjetila daju pogrešne izvještaje o stvarnosti?

Središnja epistemološka teza o istinitosti svih opažaja predstavlja prilično problematičan dio cjelokupne epikurovske filozofije i bila je na udaru ozbiljnih kritika još od vremena Epikurovih suvremenika. Njezina neplauzibilnost čini se toliko očitom, da pred nas stavlja veći izazov: pokušati pronaći Epikurove razloge za prihvatanje teze o istinitosti svih opažaja, te argumente koje navodi u prilog toj tezi.

Na početku rada pokušat ću pronaći izvor motiva za Epikurovu tezu i odgovoriti na pitanje zašto Epikur tvrdi da su sve opažaji istiniti. Tvrdim da odgovor leži u Epikurovu prihvaćanju radikalnog empirizma i težnji da izbjegne skeptičke opasnosti u koje je zapao Demokrit. No, ključno pitanje kojim ću se baviti jest kako obraniti samu tezu o istinitosti opažaja, koja implicira da naša osjetila nikada ne griješe i da nam opažanja uvijek daju ispravan prikaz vanjskog svijeta. Pokušat ću pokazati da opravdanje te teze leži u Epikurovu objašnjenju samog perceptivnog procesa, tj. u fizikalnom objašnjenju mehanizma percepcije, koje se uklapa u atomističku sliku svijeta. Konačno, ova interpretacija trebala bi ponuditi objašnjenje optičkih varki i njihovu kompatibilnost s tezom o istinitosti svih opažaja, te odgovoriti na kritike upućene Epikuru i već navedene probleme.

II.

Početak Epikurova izlaganja u *Pismu Herodotu* o osnovama fizike jasno naglašava njegove jake empirističke intuicije i tendenciju da empirizam bude temelj spoznaje i zaključivanja o stvarima koje nas okružuju. Odgovarajući na pitanje od čega se zapravo sastoji svemir, Epikur kaže u *Pismu Herodotu* (*Her.*) 39–40:

»Nadalje, sve je tijelo i praznina. Naime, da tijela postoje, to univerzalno potvrđuje sam osjet u skladu s kojim je nužno pomoću rasuđivanja zaključiti na ono što je neočito, kao što sam gore rekao. A kad mjesto – koje zovem ‘praznina’, ‘područje’ i ‘neopipljiva priroda’ – ne bi postojalo, tijela ne bi imala gdje biti niti bi se imala kroz što kretati, a očito je da se kreću.«

Zaključak ovog Epikurova odlomka jest da su krajnje sastavnice svemira tijelo i praznina, koji postoje *per se*. Ono što je zanimljivo jest način na koji Epikur dolazi do tog zaključka. Polazišna točka jest opažajna evidencija koja nam svjedoči o tome da tijela postoje, i to nam je sasvim dovoljan dokaz da zaključimo da tijela postoje. Podatak od osjetila o tome da tijela postoje, nadalje, igra ulogu u izvođenju zaključka o postojanju druge krajnje sastavnice svemira. Naime, osim što opažamo tijela, mi također opažamo da se tijela nalaze na nekom mjestu, ali jednako tako i da se tijela kreću. Ono što omogućava tijelima da zauzimaju neko mjesto i da se kreću jest praznina, kao druga neovisna sastavnica svega što postoji. Razlika između prvog zaključka o postojanju tijela i drugog o postojanju prostora jest u tome što nam je u drugome zaključku opažanje poslužilo kao temelj izvođenja daljnjih zaključaka o svijetu koji nam nije opažljiv. Razumsko zaključivanje daje nam znanje o postojanju prostora, međutim, ono se temelji na podacima koje nam pružaju osjetila i izvedeno je iz njih.

Sve to upućuje na jednu vrlo značajnu opću karakteristiku opažaja, a ta je da su opažaji pouzdani indikatori istinâ o svijetu, te stoga leže u osnovi mogućnosti stjecanja znanja o svijetu. Oni predstavljaju temelj cjelokupne spoznaje, tako što osiguravaju direktno znanje o onome što je opažljivo, ali i indirektno tj. izvedeno znanje o onome što je neopažljivo. Iz odlomka zaključujemo da su podaci što nam ih pružaju osjetila za Epikura samoočigledne istine, u tom mjeri da nije potreban nikakav dodatni dokaz kojim bi se oni dodatno potkrijepili. Kao takve samoočigledne i prvotne istine o opažljivom svijetu, opažaji dalje služe kao temelj za izvođenje ostalih znanja. Zdravorazumsko pitanje koje se sada nameće jest sljedeće: u kojoj su mjeri opažaji pouzdani indikatori objektivne prirode stvari u svijetu, tj. u kojoj su mjeri njihova svjedočanstva istinita? Vjerujem da bi većina ljudi odgovorila da su opažaji u vrlo velikoj mjeri istiniti indikatori stanja u svijetu, no to nisu uvijek, jer na to nas upućuju

različiti slučajevi opažajnih pogrešaka. Međutim, Epikur smatra da takav odgovor nije adekvatan, te tvrdi nešto sasvim protivno zdravorazumskoj intuiciji – da su svi osjetilni opažaji istiniti. Koji su Epikurovi razlozi za prihvaćanje te solucije? Zašto prihvatiti tezu koja se na već na prvi pogled čini tako teško obranjivom? Čini se da Epikurov odgovor i obranu te teze možemo pronaći u sljedećem odlomku:

»Ako naprosto odbaciš svako opažanje i ne razlučiš predmet vjerovanja koji se oslanja na potvrdu koja se tek očekuje i ono što je već prisutno pomoću opažanja, stanja i svakog primjenjivanja razuma na predodžbu, praznim ćeš vjerovanjem uznemiriti i ostala opažanja te ćeš tako u potpunosti odbaciti kriterij.« (*Kyriai doxai [KD]* 24)

Osim ovog Epikurova obrazloženja, sličnu argumentaciju o Epikurovoj tezi nalazimo i kod Cicerona, koji navodi:

»Epikur se oslanja na sljedeće: ako nas je jedno osjetilo barem jednom u životu prevarilo, ne smijemo vjerovati niti jednom osjetilu.« (Cic. *Academica [Ac.]*, 2.79)

»Koje je Epikurovo načelo? 'Ako je bilo koja osjetilna predodžba lažna, ništa se ne može opaziti.'« (*Ac.* 2.101)

Ono što se može zaključiti iz prvog od navedenih odlomaka jest da Epikur smatra neupitnim da kriterij istinitosti moraju biti čulni utisci, što predstavlja polazišnu empirističku točku. Kolikogod nam se iz današnje pozicije činilo da Epikur time pretpostavlja tek nešto što treba dokazati, pretpostavka da se spoznaja temelji na čulnim utiscima jest vrsta empirizma koja je bila prihvaćena među helenističkim školama kao neprijeporna istina.¹ Nadalje, iščitavamo da Epikur smatra da bi njihovo odbacivanje, bilo u potpunosti svih čulnih utisaka ili samo nekih, dovelo do neprihvatljivih zaključaka, odnosno do odbacivanja mogućnosti bilo kakvog znanja. Za Epikura je pak neprijeporna činjenica da znanje postoji, no ostaje pitanje kako obraniti mogućnost znanja. Preciznije rečeno, čini se da je Epikur svjestan toga mu na raspolaganju stoje tri moguće opcije kao odgovori na pitanje u kojoj mjeri su opažaji pouzdani. Naime, moguće je tvrditi (i) da su svi čulni utisci neistiniti, odnosno da uopće nisu pouzdani; (ii) da su neki lažni, a neki istiniti, odnosno da su određenoj mjeri pouzdani, te konačno (iii) da su svi čulni utisci istiniti, odnosno da su opažaji apsolutno pouzdani. Epikur naravno prihvaća i brani prvu opciju, i to, čini se, tako što želi pokazati da nemamo razloga prihvatiti druge dvije opcije. Promotrimo pobliže Epikurovu strategiju počevši od prve ponuđene opcije.

Ako želimo tvrditi da su svi čulni utisci lažni, to moramo učiniti na temelju nekog kriterija. No, jedini kriterij koji imamo su sami čulni utisci i ne postoji neki drugi kriterij na temelju kojeg možemo međusobno razlikovati utiske, koji bi bio neovisan o samim utiscima. Stoga, ako tvrdimo da su svi opažaji lažni, tada zapravo poričemo kriterij na temelju kojeg to tvrdimo, odnosno nemamo uopće kriterij na temelju kojeg bismo to tvrdili. Odbacili smo time (i) opciju prema kojoj su svi čulni utisci lažni. No, još uvijek nam ostaje otvorena (ii) opcija, da su neki utisci lažni, a neki istiniti, koja od ponuđenih triju zvuči najuvjerljivije. Osjetila ponekad griješe, no puno češće su njihovi izvještaji istiniti. Koji su razlozi za njezino odbacivanje? Ključno je pitanje, naime, možemo li na temelju samih utisaka prosuđivati koji su među njima istiniti, a koji lažni. Razlikovati lažne i istinite utiske moguće je na temelju nekog kriterija razlikovanja, koji, kako smo vidjeli, mogu biti samo čulni utisci. Stoga, tvrditi da je moguće na temelju tog kriterija razlikovati lažne i istinite utiske impli-

¹
Striker (2005), str. 37.

ciralo bi uvođenje razlika u epistemološkom statusu utisaka. No, to je očito nespojivo s Epikurovim stavom koji možemo iščitati iz citiranih odlomaka. Epikur tvrdi da ćemo odbacivanjem bilo kojeg čulnog utiska uznemiriti sve ostale, što jasno upućuje na to da on drži da svi utisci imaju jednak epistemološki status. Gisela Striker to također navodi kao jednu od premisa u svojoj rekonstrukciji Epikurova argumenta za prihvaćanje teze o istinitosti svih osjeta. Smatra da je jednakost osjeta pretpostavka koja leži u osnovi *KD 24*, »jer ako odbaciti jedan čulni utisak znači sve ih ‘uznemiriti’, to može biti samo zbog toga što svi oni imaju isti status«. ² U prilog tezi o jednakoj vjerodostojnosti osjetila i njihovu jednakom statusu ide i sljedeći odlomak:

»Ne postoji ni nešto što može opovrgnuti osjete. Naime, jedno osjetilo ne može opovrgnuti sebi istovrsno osjetilo, zbog njihove istojakosti, a niti osjetilo može opovrgnuti sebi drugovrsno osjetilo, jer ne prosuđuju iste stvari. No ne može ih opovrgnuti ni razum, jer razum u cijelosti ovisi o osjetilima. Isto tako, jedno osjetilo ne može opovrgnuti drugo, jer svih se pridržavamo.« (Diogen Laertije [DL] X.32)

Jasno je da Epikur želi reći da svi opažaji imaju jednaku vjerodostojnost, jednako su valjani, te budući da su zbog toga jednakog autoriteta, ne mogu se međusobno pobijati, niti osjeti koji potječu od različitih osjetila, niti od istih. Razlog zbog kojeg se ne mogu međusobno pobijati opažaji različitih osjetila jest taj što je svako od pet osjetila individuirano svojim specifičnim predmetom koji razlikuje i o kojem nas izvještava: primjerice, boja je poseban predmet koji razlikuje samo osjetilo vida, dok je zvuk poseban predmet sluha. Tako vid nikako ne može pobiti izvještaje sluha, budući da svako od osjetila prenosi izvještaje o svom karakterističnom predmetu. Tu možemo postaviti pitanje o tome jesu li osjetila uistinu tako strogo odijeljena, tako da su u potpunosti nesumjerljiva ili ipak postoje neki predmeti koji su zajednički osjetilima. Sedley i Long navode primjer oblika predmeta, koji se čini kao dobar kandidat za primjer zajedničkog predmeta osjetila dodira i vida. ³ Pažljivija analiza pokazat će nam, međutim, da i u tom slučaju govorimo opet o različitim predmetima osjetila: dodir primarno razlikuje tijelo, ali samo sporedno i oblik tijela, a vid primarno razlikuje boju i sporedno izvještava o obliku boje. Dakle, različita osjetila ne mogu se međusobno pobijati, budući da ne razlikuju jednake predmete, te su stoga jednako vjerodostojna.

Nadalje, osjetila se ne mogu pobijati niti unutar sebe, zbog jednakosti spoznajnog autoriteta, a razum ih također ne može pobiti, jer sve razumsko zaključivanje ovisi o podacima osjetila. ⁴ Dakle, ne možemo reći da su neki čulni utisci lažni, a neki istiniti, te smo time pobili i drugu moguću opciju. Količnog nam se druga opcija činila prihvatljivom, za Epikura je ona izgleda najmanje prihvatljiva, jer ne postoji neki neovisan kriterij razlikovanja među čulnim opažajima i stoga je nemoguće uopće utvrditi razliku među njima. Moguće ih je promatrati samo sve odjednom i pripisivati im jednaka svojstva. A čak i ako bi se pokazalo da je ijedan čulni opažaj lažan, rezultat bi bio, kao što navodi Ciceron, taj da se nikada ne možemo pouzdati u osjetila, što bi dovelo do nemogućnosti znanja. ⁵

Preostaje nam stoga birati između opcija koje ili u potpunosti poriču vjerodostojnost čulnih utisaka i tvrde da znanje nije moguće, ili svim utiscima pripisuju jednaku vjerodostojnost. Skeptici biraju prvu, dok se Epikur okreće drugoj opciji. Obranu je iznio tako što je iznio protuargumente za druge dvije ponuđene opcije, te prihvatio jedinu preostalu koja po njemu osigurava mogućnost znanja, dakle tezu o jednakosti svih čulnih utisaka. Držim da je to ujedno bila i Epikurova motivacija za prihvaćanje teze, što je na tragu objašnjenja koje nudi Striker. Ona kaže da je Epikur indirektno pokušao pokazati

što slijedi u slučaju da ne prihvatimo sve čulne utiske kao jednako vjerodostojne i istinite – posljedica bi bila nemogućnost objektivne spoznaje svijeta i znanja o svijetu. Za Epikura je ta posljedica u većoj mjeri neprihvatljiva negoli prihvaćanje čulnih utisaka kao samoočiglednih istina, što pokazuje i argument koji nudi Striker:

- »1. Ako postoji znanje, ono mora biti utemeljeno na čulnom opažanju.
2. Znanje mora biti utemeljeno na utiscima koji su istiniti.
3. Svi čulni utisci su jednaki s obzirom na njihovu vjerodostojnost.
4. Možemo tvrditi da znamo na temelju čulnih utisaka, ako možemo tvrditi da su čulni utisci istiniti.
5. Dakle, moramo se odreći znanja ili prihvatiti da su svi čulni utisci istiniti.«⁶

Na ponešto izmijenjenoj varijanti ovog argumenta,⁷ koja se, međutim, bazira na interpretaciji istih dijelova teksta Epikura i Cicerona (*KD XXIV* i *Acad. II.79* i *101*, uz dodatak *De finibus* I.19, 64 i *De natura deorum* I.25, 70), Striker gradi vrlo uvjerljivu interpretaciju o tome kako je Epikur došao do svoje teze. Naime, ona smatra da je Epikur do teze o istinitosti svih čulnih utisaka mogao doći ili analizom čulnih utisaka ili je do teze došao neovisnom argumentacijom, a analiza čulnih utisaka je došla kasnije, kao razrada teze te kao odgovor upućenim kritikama, što potvrđuju navedeni tekstovi.⁸

Osim tog dokaza, mislim da je moguće ponuditi još jedan dokaz u prilog ovačkoj interpretaciji načina Epikurova dolaska do svoje epistemološke teze. Naime, svakako važan dio analize čulnih utisaka o kojoj Striker govori vjerujem da predstavlja i fizikalno objašnjenje onoga što se uistinu događa u procesu opažanja. Fizikalno objašnjenje opažajnog procesa poziva se na atomističko objašnjenje svijeta, a isto tako Epikur se u dokazivanju fizikalnih teza i opravdanju atomizma poziva na istinitost čulnih utisaka. Očito je da u argumentaciji postoji cirkularnost, budući da se istinitošću čulnih utisaka služi da bi se opravdao atomizam, a atomizam se, opet, objašnjava pozivanjem na istinitost čulnih utisaka. Ovakav prigovor Epikurovoj argumentaciji izbjegava se ako prihvatimo da su Epikurovi početni razlozi i motivacija za prihvaćanje teze o istinitosti čulnih utisaka bili neovisni i prethodili daljnoj analizi čulnih utisaka, koja uključuje i detaljno objašnjenje samog fizikalnog procesa opažanja.

III.

Sada možemo prijeći na analizu fizikalnog objašnjenja procesa opažanja, za koje vjerujem da predstavlja dodatno objašnjenje i opravdanje teze o istinitosti čulnih opažaja, ali u ovom slučaju iz Epikurove atomističke perspektive i na temelju argumenata koji pretpostavljaju atomizam. Pokušat ću pokazati da

² Striker (2005), str. 42.

³ Long i Sedley (1987), str. 84.

⁴ Ovo razlikovanje predmeta pojedinih osjetila biti će ključno kasnije za obrazloženje i odgovor na argument iz oprečnih čulnih opažaja.

⁵ Argument je u osnovi isti kao Descartesov argument koji iznosi u I. *Meditaciji*.

⁶ Striker (1990), str. 146.

⁷ Striker (2005), str. 41–42. Tamo iznosi gotovo jednak argument: (1) Sve znanje u konačnici mora biti utemeljeno na čulnom opažanju; (2) Svi čulni utisci imaju isti status s obzirom na njihovu pouzdanost; (3) Znanje mora biti utemeljeno na propozicijama (utiscima) za koje se znade da su istiniti.

⁸ Striker (2005), str. 41.

osnovu Epikurova objašnjenja fizičkog procesa opažanja čini ideja da je opažanje rezultat procesa koji se dešava između opažatelja i objekta koji se opaža. Istitinitost svih opažaja stoga proizlazi kao rezultat načina na koji su opažaji proizvedeni, odnosno opravdanje teze o istinitosti opažaja leži u objašnjenju mehaničkog karaktera procesa, koji osigurava da su vanjski objekti uvijek točno dani u osjetilima. Pogledajmo kakve izvještaje nalazimo u izvornim tekstovima.

»Isto tako, valja smatrati da kada neki od izvanjskih predmeta uđe u nas, tada vidimo njegove oblike i o njima razmišljamo. Jer izvanjski predmeti ne bi u nas utisnuli prirodu vlastite boje i oblika putem zraka koji se nalazi između nas i njih, a niti putem zraka ili putem bilo kakvih strujanja koja prolaze od nas prema njima, onako kao što to mogu poput nekih obrisa koji ulaze u nas iz predmeta, a koji dijele njihovu boju i oblik, koji su takve veličine da odgovaraju našem vidu ili razumu, i koji se kreću veoma brzo. Zbog tog uzroka daju nam predodžbu jedne i kontinuirane stvari, zadržavajući skladan zbir svojstava koji potječe od predmeta, kao rezultat utjecaja toga predmeta, koji proizlazi iz vibriranja atoma duboko unutar čvrstog tijela.« (*Pismo Herodotu* 49–50)

Ovim odlomkom Epikur objašnjava kako su nam predmeti dani u opažanju, i to tako što vanjski objekt djeluje na nas na vrlo specifičan način. Epikur kaže da se djelovanje vanjskog predmeta na osjetilni organ dešava tako što predmeti sa svojih površina konstantno emitiraju sličice ($\epsilon\tilde{\nu}\delta\omega\lambda\alpha$), koje dolaze do osjetilnih organa i na taj način izazivaju opažaje. No, u *Pismu Herodotu* sličice se prvi put spominju u odlomku 46, gdje su detaljnije opisane kao obrisi ili slojevi ($\tau\upsilon\pi\omicron\iota$) koji se emitiraju s površine predmeta. Ono što je vrlo važno jest da sličice imaju sva ista svojstva kao i predmet s kojeg dolaze, a razlikuju se samo utoliko što su atomi koji čine sličice puno finije strukture. No, bitno je naglasiti da zadržavaju istu poziciju i raspored atoma koje ima predmet s kojeg se sličice emitiraju, te tako vjerodostojno prenose i svojstva predmeta. Upravo to je ono na čemu Epikur gradi opravdanje teze o istinitosti čulnih utisaka, što se bazira na fizikalnom objašnjenju opažajnog procesa, gdje je svaki opažaj opisan kao rezultat fizičkog utjecaja koji dolazi izvana. Uzrokuju ga sličice emitirane s površine vanjskog predmeta, koje zbog načina nastanka preuzimaju atomičku strukturu predmeta i tako osiguravaju pouzdanu korespondenciju sa samim predmetom.⁹

Nastanak sličica opisan je u svjetlu atomističke fizikalne strukture svijeta i stalnog kretanja atoma. Budući da je jedna od osobina atoma ta da se neprestano kreću, oni to čine dok su samostalni, ali i kada su grupirani unutar složenih predmeta. Zbog stalnog kretanja atoma i unutar složenih predmeta koji su zapravo vidljivi predmeti makroskopske razine, dolazi do strujanja atoma, koji se onda u obliku slojeva otpuštaju s površine predmeta i nastavljaju svoje kretanje do opažajnog organa. Sličice se kreću velikom brzinom s površine predmeta, ili kako Epikur kaže, kreću se brzinom misli (DL X.48), bez postojanja opažljivog vremenskog intervala između stvaranja sličice i opažanja predmeta. Ako bi u protivnom vremenski interval između formiranja sličice i opažanja predmeta bio duži i takav da je opažljiv, naše viđenje predmeta ne bi bilo stabilno i stalno, nego bi nam predmeti izgledali kao da podrhtavaju ili bi se pojavljivali i nestajali i opažanje bi bilo isprekidano. Budući da sličice stalno dolaze velikom brzinom, naše je opažanje stabilno.

Sličice su neka vrsta posrednika, koji djeluje na naša osjetila tako što zastupaju predmet s kojeg se emitiraju i dovode do stvaranja opažaja predmeta. Dakle, potrebno je naglasiti da mi ne vidimo sličice u svom opažajnom iskustvu, nego smo putem njih svjesni vanjskog predmeta i njegovih svojstava. Lukrecije to opisuje na sljedeći način:

»Pri tom nas nimalo ne smije začuditi ova okolnost, Kako, budući da slike, što udare u naše oči, Jesu nevidljive same, njih predmeti ipak se vide. Naime i vjetar, kad duva polako, a tako i studen Kada nadolazi oštra, to obično svaku za sebe Mi ne čutimo ni čest vjetra, a tako ni zime, Već to čutimo više ko jedno i vidimo, kako Udar na našem tijelu se osjeća, kao da neka Druga stvar udara o nas, tjelesnost pokazujuć svoju.« (DRN IV.256–264)

Stoga opažanje možemo općenito opisati kao proces kojeg prije svega određujemo na temelju vanjskog utjecaja na opažajni organ, a vanjski utjecaj, tj. uzrok su sličice. Sličice reprezentiraju predmet koji opažamo, budući da zbog svoje strukture zadržavaju jednaku atomičku strukturu predmeta s kojeg su emitirane, te je stoga naš opažaj istinit. Pri tome, ono što mi opažamo nisu sličice, nego predmeti koji postoje izvan nas i neovisno o nama. Asmis zaključuje da to pokazuje da Lukrecije razlikuje neposredan uzrok opažanja, što je sličica i vanjski predmet što ga opažamo,¹⁰ te nešto kasnije zaključuje da Lukrecije sasvim jasno pokazuje da mi nismo svjesni nekog unutarnjeg mentalnog predmeta, poput osjetilne datosti ili predožbe, nego smo neposredno svjesni predmeta u vanjskom svijetu. Stoga, bilo kakvo karakteriziranje εἶδωλα kao mentalnih entiteta kojih smo izravno svjesni, uz tvrdnju da smo samog predmeta svjesni tek neizravno, nije legitimno.

Međutim, ovakvo objašnjenje sadržaja opažaja i procesa opažanja putem kauzalne veze između predmeta i opažaja čini se na prvi pogled primjenjivo samo na situacije u kojima predmet koji opažamo zaista postoji neovisno o nama. Što je sa slučajevima zamišljanja, snova, halucinacija ili opažaja nepostojećih predmeta, u kojima se čini da objektivno ne postoji adekvatan materijalni uzrok opažanja? Da bi mogao opravdati svoju tezu, Epikur mora na uniforman način objasniti sve slučajeve opažanja i u ovom proširenom smislu. Ono što je do sada pokazao jest da je opažanje uvijek uzrokovano vanjskim predmetom i da taj predmet mora biti sličica. Kako to objašnjenje primijeniti na navedene problematične slučajeve?

Epikur tvrdi da postoje tri moguća načina formiranja sličica (DL X.46–48; DRN IV.26–142, 722–748):

- (i) tako da dolaze od postojećeg vanjskog predmeta, što ne treba dodatno objašnjavati, budući da se radi o direktnoj vezi između opaženog predmeta i opažajnog organa;
- (ii) da se stvaraju se u zraku, bez postojanja vanjskog predmeta, što objašnjava kako nastaju opažaji u halucinacijama i snovi. Njihov uzrok opet je sličica, no u ovom slučaju ona ne dolazi od realno postojećeg predmeta u vanjskom svijetu, nego je nastala spontano u zraku, poput oblaka koji poprimaju različite oblike;

9

Slikovite argumente za postojanje sličica atomičke strukture dao je i Lukrecije, *De rerum natura* (DRN) IV,54–64. Njegova argumentacija polazi od primjera emitiranja slojeva s predmeta na makroskopskoj, opažljivoj razini, a budući da postoji analogija između stvari na mikroskopskoj i makroskopskoj razini, ništa nas ne priječi da zaključimo da postoji lučenje sličica i na neopažljivoj razini:

Prvotno, stvari jer mnoge – to očima može se vidjet – Šalju od sebe atome, što dijelom se razidu širom, Ko što se razvija dim iz drveta, iz vatre žar pak,

Ili se dijelom i zgusnu još jače i spletu, ko gdjekad Kroz ljeto kada pretijesno odijelo si odlažu cvrčci, Ili ko telad u času, kad leže se, odlaže postelj, Ili i slično, ko zmija kad sluzava odjeće svoje Gustim međ' trnjem se riješi; ta vidimo naime mi često, Na trnjacima svlak gdje njihov se uzduhom ljulja: Ovo budući da biva, to može i tanana onda Slika od stvari se lučit, sa površja njihovih tjelesa.

10

Asmis (1984), str. 129.

(iii) na temelju spajanja dviju sličica, što objašnjava nastanak opažaja različitih čudovišta. Primjerice u slučaju nastanka opažaja Kentaura dolazi do spajanja dviju sličica, konja i čovjeka, te tako nastaje sličica Kentaura, koja potom podražuje naš organ i izaziva opažaj.

Bitno je uočiti da se u svim opisanim slučajevima nastanak opažaja opisuje na jednak način, kao rezultat *vanjskog uzroka* – sličice – koja se formira na opisane različite načine, i potom djeluje na naš osjetilni organ. U drugim dvama opisanim načinima formiranja sličica ulogu osjetilnog organa na koji djeluju sličice sada preuzima razum (διάνοια), koji je odgovoran za mentalne opažaje (primjerice, u snovima). Stoga se i mentalno opažanje objašnjava na način da je uzrokovano i pokrenuto nečim izvana, sličicama, koje sada podražuju naš razum, na jednak način na koji se objašnjava i osjetilno opažanje. Lukrecije kaže:

»Jer gledanje duha baš slično je gledanju tijela,
Mora se, naravski, ono na sličan izvoditi način.« (DRN IV.750–751)

Sličice tako dobivaju istaknutiji status u objašnjenju zahtjevne epistemološke teze i možemo zaključiti da one, naime, predstavljaju neposredne predmete opažanja. Takva uloga sličica, kao predmeta opažaja, posebno je istaknuta kod Eversona, koji tvrdi da je prema epikurovskom objašnjenju jasno da nisu vanjski predmeti ti koji uzrokuju opažanje, nego su za to odgovorne sličice. Odnosno, da sličice zastupaju vanjske predmete u onim slučajevima kada su vanjski predmeti izvor njihovog nastanka. Stoga, zaključuje Everson,

»Predmet opažanja, s kojim se opažaj mora podudarati da bi bio istinit, nisu čvrsti predmeti, nego slojevi atoma koji udaraju u osjetila. Štoviše, samo ako uzmemo da su εἶδωλα uistinu predmeti opažanja, a ne čvrsti predmeti, tvrdnja da su svi opažaji istiniti dobiva mogućnost da bude plauzibilna.«¹¹

Ovakva interpretacija sličica kao predmeta opažaja omogućit će uniformno objašnjenje istinitosti opažaja u slučaju opažajnih konflikata, kao i kod slučajeva snova i halucinacija, što ćemo objasniti nešto kasnije. Možemo zaključiti da opažaji nikada ne griješe, čak niti u ovim problematičnim slučajevima, jer su samo registriranje vanjskog uzroka, sličice, koja je uzrok svih vrsta osjetilnih ili mentalnih opažaja. O opažajima kao reakcijama na vanjski stimulus svjedoči i sljedeći odlomak, koji nam daje i još jedno dodatno obilježje opažaja:

»Svaki je opažaj [...] iracionalan (ἄλογος) i nije sposoban ni za kakvo pamćenje. Jer nije pokrenut sam od sebe, a niti pokrenut od nečega drugog on ne može ništa dodati ili oduzeti.« (DL X.31)

Druga rečenica upućuje na to da su opažaji samo reakcije na vanjske utjecaje, budući da ne mogu nastati sami od sebe, nego uvijek moraju biti nečim uzrokovani. No, prva rečenica i nastavak druge daju nam dodatnu kvalifikaciju opažaja: oni su iracionalni, te ne mogu ništa dodavati niti oduzimati u tom procesu. Opažaji, dakle, kao pasivni, mehanički rezultati djelovanja vanjskog predmeta, nemaju sposobnost operiranja podacima koje dobivaju, nego samo daju pasivne izvještaje o onome što ih je aficiralo. Ti su izvještaji uvijek točni, što nam je zagarantirano fizičkim procesom njihova nastanka, te nedostatkom sposobnosti opažaja da bilo što dodatno doprinesu u tom procesu. Opažaji ne mogu izvoditi nikakve interpretacije onoga što su dobili izvana, oni samo mogu predstaviti ono što im je dano, na način kako to čine fotografski aparat ili kamera.

»Aisthesis je *alogos* u tome što ne može misliti o onome što vidi i stoga to ne može niti krivo interpretirati. Ali nam govori ono što vidi, na isti način kao i kamera, prezentirajući to, i stoga ima maksimalnu dokaznu vrijednost.«¹²

IV.

Dakle, opažaji nam uvijek daju evidenciju o onome što je ‘očito’ (ὀφθαλμικὸν ὑπερβαρὸν) i stoga ne griješe, jer prikazuju stvari onakvima kakve jesu, bez dodavanja ili oduzimanja izvještavaju o onome što im je dano. Kako objasniti onda opažajne pogreške? Da bi obranio tezu o istinitosti svih opažaja, Epikur mora ponuditi rješenje problema opažajnih konflikata, koji se nameću kao ključni problem tezi o istinitosti svih opažaja, poput već navedenog primjera štapa u vodi ili tornja u daljini. U opažajnim konfliktima suočeni smo sa sljedećom situacijom: osjetila nam daju dva konfliktna opažaja, »x je F« i »x nije F«. Budući da smo već dokazali da su sva osjetila jednako vjerodostojna i ne mogu se međusobno pobijati, ne možemo reći da je jedno istinito, a drugo nije. Prigovor kaže da Epikur, stoga, mora prihvatiti kao istinite protuslovne opažaje. Odgovor leži u sljedećem odlomku:

»Ipak ne dopuštam, oči da ovdje varaju se išta.
Njihova naime je dužnost da vide, na kojem je mjestu
Svjetlost ili sjena; no da li je svjetlost još ista il’ nije,
Da li baš sjena, što tu bje, sad prelazi drugamo ista,
Ili je važnije to, što maločas rekosmo prije,
O tom odlučiti ima razlaganje napokon uma.
Nipošto ne mogu oči da spoznaju samu bit stvari;
Stoga tu zabludu uma pripisati očima nemoj.« (IV.379–389)

Na temelju ovog odlomka, kao i Epikurova određenja opažaja kao nečeg što je *alogos*, možemo zaključiti sljedeće: kada vidimo štap kao slomljen u vodi, do nas dolaze upravo takve sličice i mi ne možemo drukčije vidjeti, niti štap gledan kroz vodu može uopće drukčije izgledati. Međutim, zaključiti »Štap je slomljen« znači dodati nešto našem opažaju i prijeći na novu razinu u kojoj počinjemo naš opažaj interpretirati. Dakle, prestajemo biti pasivni primatelji podražaja, nego sada te podražaje interpretiramo i stvaramo vjerovanja o svijetu.¹³ Vjerovanja, za razliku od opažaja, mogu biti istinita ili lažna. Razlikovanje između opažajnog čina i čina stvaranja vjerovanja opisana je i u *Pismu Herodotu*, gdje odlomak u kojem objašnjava kako su nam dani predmeti u opažanju Epikur zaključuje upravo razlikovanjem opažaja i vjerovanja:

»Laž i pogreška uvijek se nalaze u dodanom vjerovanju u slučaju onoga što očekuje potvrdu ili neopovrgnuće, a što kasnije nije potvrđeno ili neopovrgnuto.« (*Her.* 50)

Dakle, opažaji uvijek istinito prenose prirodu predmeta koji ih je uzrokovao, a vidjeli smo da su ti predmeti sličice. Stoga je pogrešno reći da nam sam opažaj kaže da je štap istovremeno i slomljen i ravan ili da je toranj istovremeno i okrugao i četvrtast, budući da to uključuje neki inferencijalni proces, interpretaciju dobivenog podatka. Opažaji, jer su *alogosni*, ne mogu zaključiti da postoji razlika u gledanju predmeta iz daleka ili iz bliza i da ta razlika uzrokuje da nam toranj izgleda okrugao. Opažaji vjerodostojno prenose izvještaje sličica, i budući da su u skladu s njima, a sličice su determinirane vanjskim predmetima od kojih dolaze, opažaji su uvijek istiniti. Lukrecije kaže:

¹¹
Everson (1990a), str. 177.

¹²
Taylor (1980), str. 120.

¹³
Iako, niti u samom stvaranju opažaja, opažatelj nije potpuno pasivan. Opažateljevaktiv-

nost očituje se u tome što se fokusira na predmete koje opaža, bilo osjetilima bilo umom. Epikur tu kognitivnu sposobnost koja opažatelja čini aktivnim u opažanju naziva *epibole*.

»Odatle biva, te često se okruglim pričinja nama
Četverouglat toranj u gradu, gledan 'zdaleka,
Izdaleka jer svaki se ugao pričinja tupim,
Il' se i ne vidi više, jer izboji u njeg se gube,
Te do očiju naših ne dopire podražaj takav;
Naime, dok slike kroz mnoštvo se uzduha prenose dalje,
Podražaj svakako slabi zbog čestog otpora zraka.
Dakle, jer gledanju time izbjegava ugao svaki,
Odatle vide se zgrade od kamenja okrugle posve;
Dašto, ne tako, ko one što blizu su, okrugle zbilja,
Nego tek slične, sa ocrtom različnim nešto.« (DRN IV.353–363)

Kada vidimo toranj izdaleka kao četvrtast, mi doista dobivamo takve sličice, a kada ga gledamo izbliza, do nas dolaze okrugle εἴδωλα.¹⁴ Opažaji, stoga, ne protuslove, jer su im sadržaji različiti. Tako se pokazuje da su opažajni konflikti samo prividni, te da pogreška leži negdje drugdje, u stvorenom vjerovanju na temelju opažaja. Vjerovanje koje kaže »Toranj je okrugao« u sebi sadrži interpretativni dio kojeg nema u samom opažaju i koji može biti pogrešan, jer kao što Lukrecije kaže u prethodno citiranom odlomku, »nipošto ne mogu oči da spoznaju samu bit stvari«. Međutim, to nije razlog da odbacimo opažaje kao neistinite, nego da budemo oprezni pri stvaranju vjerovanja. Long i Sedley pojašnjavaju to jednostavnim primjerom, opažajem duge.¹⁵ Opažaj duge je istinit jer daje točan izvještaj o zrakama svjetlosti koje dolaze do našeg osjetilnog organa i stvaraju opažaj, a pogriješili bismo samo ukoliko bismo tvrdili da je duga čvrst predmet. No tada bi pogreška bila u stvaranju krivog vjerovanja, kao što tvrdi Epikur, a ne u opažaju. Opažaji nam u datom trenutku daju najpouzdaniji mogući izvještaj o predmetu, no, zaključiti nešto o samoj biti predmeta druga je vrsta radnje, odnosno stvaranje vjerovanja. A tu uvijek možemo pogriješiti.

V.

Čini mi se da ovakvo čitanje i interpretacija Epikurove teze o istinitosti čulnih opažaja pruža ponešto pozitivniju sliku o epistemološkom značaju Epikurove teorije. Ona prije svega implicira Epikurov motiv: osigurati sigurnu, empirističku bazu znanja, a to je nešto što će karakterizirati dominantnu teoriju opravdanja znanja, naime, fundacionalizam. Dodatno objašnjenje ona dobiva uklopljena u atomističku sliku svijeta, koja osigurava onda i fizikalno pojašnjenje opažajnog procesa. Glavna karakteristika tog procesa jest da je on uvijek izazvan nečim izvana, odnosno da opažaji predstavljaju reakcije na vanjske podržaje (sličice, εἴδωλα). Budući da je njihov nastanak rezultat stalnog kretanja atoma, sličice koje se potom kao slojevi otpuštaju s površine predmeta zadržavaju strukturu atoma koje ima predmet s kojeg se emitiraju, kao i sva njegova svojstva, što konačno osigurava opravdanje teze o istinitosti svih čulnih utisaka. Istitinitost opažaja postaje tako zagarantirana tim mehaničkim procesom njihova nastanka, te činjenicom da su opažaji u tom procesu pasivni, u smislu da ne mogu ništa dodavati, niti oduzimati. Na taj se način osigurava epistemološka veza s vanjskim svijetom, koja se objašnjava kauzalno, tako što vanjski predmeti uzrokuju opažaje. Pogreška nikada ne može biti u tako nastalim opažajima, nego ona leži u vjerovanjima, koja stvara um, interpretirajući sirove podatke opažaja. Opažaji ponekad mogu nositi više, a ponekad manje informacija o predmetu s kojeg dolaze, kao u slučaju s tornjem kojeg gledamo izdaleka ili izbliza. Međutim, uloga je uma, a ne osjetila da te informacije analizira i na temelju njih stvori objektivnu sliku svijeta. Epikurova poanta je ipak radikalno empiristička: ukoliko odbacimo informacije

koje nam daju osjetila, um ostaje bez ikakvog materijala za analiziranje, što rezultira, za Epikura, paradoksalnom tezom da nam znanje o svijetu postaje nedostupno. Stoga smo suočeni s dilemom: prihvatiti sve opažaje kao istinite ili ostati bez znanja o svijetu i bilo kakve objektivne spoznaje. Epikuru se manje paradoksalnim činilo prihvatiti tezu o istinitosti svih čulnih opažaja.

Literatura

- Asmis, E. (1984), *Epicurus' Scientific Method*, Ithaca/London.
- Everson, S. (ur.) (1990), *Companions to Ancient Thought*, sv. 1, Epistemology, Cambridge.
- Everson, S. (1990a), »Epicurus on the Truth of the Senses«, u: Everson (1990), 161–183.
- Long, A. A. i D. Sedley (ur.) (1987), *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge.
- Striker, G. (1990), »The Problem of the Criterion«, u Everson (1990), 143–160.
- Striker, G. (2005), »Epikur o istinitosti čulnih utisaka«, u: P. Gregorić, F. Grgić i M. Hudoletnjak Grgić (ur.), *Helenistička filozofija: Epikurovci, stoici, skeptici*, Zagreb, 31–48.
- Taylor, C. C. W. (1980), »All Perceptions are True«, u: M. Schofield, M. F. Burnyeat i J. Barnes (ur.), *Doubt and Dogmatism: Studies in Hellenistic Epistemology*, Cambridge, 105–124.
- Tepeš, M. (ur. i prev.) (1938), Lukrecije, *O prirodi*, Zagreb.

Ana Gavran Miloš

The Truthfulness of Epicurus' Perceptions

Abstract

According to Epicurean epistemology all perceptions are true. The thesis implies that our senses do not ever err and that perceptions give us always correct report of the external world. Although it seems very problematic and counterintuitive, careful investigation of the main sources shows us that Epicurus' claim for the truth of perceptions is not so hasty but supported with some serious arguments. Epicurus' main concern was to show that we can attain knowledge about the external world. In order to secure the possibility of knowledge Epicurus proposed to rely on perceptions as incorrigible foundation of our knowledge and argue that all perceptions are true. The defense of the thesis and explanation how can it be the case that all perceptions are true is provided by the theory of what happens in the process of perceiving a physical object. In this paper I try to show that his epistemological remarks on infallibility of the senses become more convincing and plausible if properly placed within Epicurus' general physical theory. His theory explains perceptions as a raw material which cannot be false since it is a mere response of a sense organ on the impact from the outside, namely from εἶδωλα. Because εἶδωλα are true and secure reports of external objects, truthfulness of all perceptions is guaranteed. The truth of all perceptions simply follows from the mechanical explanation of the way they are produced, so the truthfulness of perceptions must be accepted on the basis of their origin.

Key words

Epicurus, epistemology, true, perception, process of perceiving, errors in perception, truthfulness of perceptions

14

Promjena u sličici dešava se zbog duljine puta što ju sličica mora prijeći. Na tom putu atomi se na rubovima »troše«, te tako postaju okrugli. Epikur stoga naglašava da je bitno od kuda gledamo određeni predmet, jer ćemo tako dobiti više adekvatnih informacija o njemu.

15

Long i Sedley (1987), str. 86.